

ЮЖНА АМЕРИКА:

РЕФЛЕКСИИ НА АВАНТЮРИСТИЧНИЯ ОПИТ¹

Мария Русева

Софийски университет „Св. Климент Охридски“ (България)

SOUTH AMERICA: REFLECTIONS OF ADVENTUROUS EXPERIENCE

Maria Ruseva

Sofia University St. Kliment Ohridski (Bulgaria)

mariya_ruseva@yahoo.com

Abstract: The main objective of this article is to portray South America as seen through the reflection of the journey and adventurous experience in Bulgarian interwar literature. The text argues that the Latin American continent's specifics are connected to the way South America welcomes modern people in its marvelous reality, while giving rise to both astonishment and a desire for adventure, as well as a propensity for uncalculated risks that may lead to disappointment and a sense having failed at life.

Keywords: travel, emigration, South America, Bulgarian interwar literature, Boris Shivachev, Matvey Valev, Todor Tsenkov.

Резюме: Настоящата статия разглежда Южна Америка през рефлексията на пътуването и авантюристичния опит в българската литература между двете световни войни. Текстът извежда тезата, че спецификата на латиноамериканския континент се състои в начина, по който той приветства модерния човек в своята чудновата действителност, като събужда както удивление и стремеж към приключения, така и склонност към непремерени рискове, които могат да доведат до разочарование и усещане за житейски провал.

Ключови думи: пътуване, емигрантство, Южна Америка, българска междувоенна литература, Борис Шивачев, Матвей Вълев, Тодор Ценков.

¹ Настоящата разработка е фрагмент от дисертационен труд, посветен на темата за пътуването в българската литература между двете световни войни.

В книгата „Двете Америки“ (2003) британският историк Фелипе Фернандес-Арместо определя Американите без САЩ като „континенталните аутсайдери на XX век“ (Fernández-Armesto 2004: 209). Съединените щати събират фокуса на световното внимание и се превръщат в „двигател на глобалната култура“ (пак там, 184), а страните от Латинска Америка – обратно пропорционално на САЩ, още от края на XIX в. започват да изостават почти във всяка икономическа област. Въпреки сериозните разлики в стандарта на живот между двете Америки, интересът на българина към Новия свят се наблюдава еднакво както на север, така и на юг. След Първата световна война българското присъствие на южноамериканския континент е регистрирано чрез появата на редица емигрантски дружества, културно-просветни клубове и български вестници в страните Аржентина, Уругвай, Патагония, Венесуела² и др. Южна Америка предизвиква любопитството на междувоенния човек с разпространените по това време реклами за обширни земи, чудесен климат, златно аржентинско песо и петролни извори в Патагония като примамливо добра възможност за лично преуспяване на територията на новия континент (вж. Petrov, Nikolov 1988: 5-14). Изграждащият се образ на Южна Америка – едновременно далечен, но постижим, навлиза в българската литература от 20-те и 30-те години в творчеството на автори като Борис Шивачев, Светослав Минков, Матвей Вълев, Тодор Ценков и др. Следва да се отбележи обаче, че водещият акцент при разглеждането на Новия свят няма да бъде познатото от Алековия пътепис „До Чикаго и назад“ (1894) противопоставяне между своето и чуждото. В художествените текстове на споменатите автори Южна Америка също се разкрива в съпоставка, но това е „Другата“ Америка – не „Америка на янките“, а „Америка на испанците и португалците“. В тези произведения намира израз авантюристичната непоколебимост на модерния човек да опознае Новия свят отвъд общоприетите културни и обществени стереотипи, създадени и наложени от САЩ.

За устремения взор на пътешественика пространството отвъд Екватора е мечтано, възжелано и нетърпеливо очаквано, но и още качествено ново, непознато, „друго“ пространство. Противно на северноамериканския високоскоростен живот на хората-автомати, южноамериканската действителност предполага по-спокойния забавен ритъм на тропическите степи. Образът на „Другата“ Америка съчетава в себе

² Вж. книгата на Димитър Петров и Цветан Николов „Българи в Южна Америка“ (1988). Многобройна българска емиграция се обособява в Аржентина и Уругвай след 1923 г. и в началото на 30-те години, като периодите на преселванията към Южна Америка съвпадат с тези към Северна Америка и Австралия.

ЮЖНА АМЕРИКА...

си екзотичното очарование на дивата природа с преливащите от човешко присъствие южноамерикански мегаполиси – Рио де Жанейро и Буенос Айрес. От една страна, това е загадъчната, просторна Южна Америка, „усамотена и затворена в своята испанска романтика“. Америка на фермерите, гаучосите, кафето и тангото. От друга страна, като част от територията на Новия свят, тя е пространство на непрекъснато прииждащите чужденци – хора от различни раси и националности. Америка на „международните авантюристи“, мошеници и безделници. Южна Америка невъзмутимо приветства погледа на модерния човек в своята чудновата действителност, като събужда както удивление и стремеж към приключения, така и склонност към непремерени рискове, които могат да доведат до разочарование и усещане за житейски провал.

Начален подстъп към южноамериканската тема през 20-те и 30-те години на ХХ век може да се потърси в пътеписната книга на Светослав Минков „Другата Америка. Едно пътуване отвъд Екватора“ (1938), като нейното разглеждане е обект на интерес в отделна критическа статия. Изложените в „Другата Америка“ впечатления интригуват със запечатания в тях поглед на туриста интелектуалец, който предава както характерното и същностното от живота на южноамериканския континент, така и тривиалното и ежедневно, уловени в динамиката на видяното. Основен фокус на настоящите разсъждения обаче ще бъде не по-малко любопитният поглед на емигранта, който на територията на Южна Америка възприема съдбата на скитник. Тези две оптики – на туриста и на скитника, могат да се разчетат като репрезентация на различен тип възприемателска памет за посетените места. В статията „Туристи и скитници“ (1998) Зигмунт Бауман разглежда двете фигури като две съдби и жизнен опит, които подсказват съвсем различни възприятия за света (Bauman 1999: 126). Ако туристът се отправя в път, когато пожелае, скитникът попада в пространството на пътя по принуда – поради безперспективността на мястото (пак там, 116-117). Туристът разполага със свободата да пътува, а скитникът е затворник в пространството на пътя. Скитниците Бауман определя като пътешественици, на които е отказано правото да станат туристи. И ако за туриста Южна Америка може да бъде неустойимо екзотична и привлекателна част от света, изобилстваща от приключенски сюжети, то за скитника пребиваването в Новия свят се оказва изтощаващо, а понякога дори тягостно житейско предизвикателство.

Образът на Южна Америка в настоящия текст е изграден въз основа на книгите на Борис Шивачев – сборникът с разкази „Сребърната река“ (1926), романът в

дневникова форма „Изобретателят“ (1931), пътеписната книга „Писма от Южна Америка“ (1932), както и издадената посмъртно книга „Неиздадени разкази“ (1942). Заложената в тях водеща тема за българската емиграция на територията на Аржентина се споделя от романите на Тодор Ценков „По света за хляб“ (1932) и „Кокичето сред тропиците“ (1934), които допълват общата представа за Новия свят от другата страна на Екватора. Не на последно място, се откроява специфичният образ на живота в Бразилия³, който е детайлизиран в сборниците с разкази на Матвей Вълев „Прах след стадата“ (1937), „Радост в живота“ (1940), „Отсам и отвъд“ (1940), както и в романа „Ферма в Сертон“, издаден през 1988 г., но написан и предаден от автора за публикация преди 1944 г.⁴.

Преди да се пристъпи към разглеждане на изброените книги, следва да се отбележи, че през есента на 1922 г. българският министър на народното просвещение Стоян Омарчевски е командирован в Рио де Жанейро на организираното световно изложение по случай стогодишнината от независимостта на Бразилия. В резултат на предприетото дипломатическо пътуване се появява пътеписната книга „Към Екватора. На световното изложение в Рио де Жанейро“ (1923), която съдържа както подробен доклад за извършената служебна дейност и представянето на България с етнографски материали в рамките на изложението, така и детайлна информация за Бразилия, запознаваща българския читател с нейните географски, исторически и икономически аспекти. Изложението на Омарчевски има подчертано документално-репортажен характер, като не на последно място е засегнат въпросът за емигрирането на български граждани в Южна Америка. Видният общественик отчита факта, че емигрантският поток към Екватора през последните години от началото на 20-те достига все по-мощно число, както и че сред възможните подбуди за това са обещаващите възможности за натрупване на печалби. Към желанието за по-бързо замогване на територията на Новия свят, упоменато от Омарчевски, може да се добави още

³ Поетическият образ на Бразилия може да бъде потърсен в стихотворенията от „Бразилски цикъл“, поместени в стихосбирката „От бряг до бряг“ (1963) на Елисавета Багряна. Не по-малко любопитен е и художественият образ на друга южноамериканска държава – Чили, който се превръща в основен обект на изображение в пътеписите „Пътуване до Чили. Среци и впечатления“ (1955) на Никола Фурнаджиев и „Юлска зима“ (1966) на Димитър Димов. Тези текстове, както и книгите на Иван Аржентински, Любен Христофоров и др. автори, се явяват естествено продължение на южноамериканската тема след 1944 г., но няма да бъдат обект на интерпретация в настоящата разработка, поради попадането им в друг културноисторически контекст.

⁴ В следговора към книгата „Ферма в Сертон“ Кирил Апостолов отбелязва, че ръкописът на романа постъпва в издателство „Перун“ в началото на 1944 г., като в следствие на бомбардировките над София сградата на печатницата е разрушена преди издаването на книгата (Apostolov 1988: 197).

ЮЖНА АМЕРИКА...

агитационната дейност на южноамериканските агенции в Европа (за които вече бе споменато по-горе), включително и в България, които повлияват в положителна насока на решението на преселниците. Друга възможна обективна причина е икономическата криза от началото на 20-те години, в която България изпада след края на Първата световна война.

Независимо от мотивите на заминаващите обаче позицията на министъра е категорична – не се препоръчва на българските работници да емигрират в Бразилия и въобще в Южна Америка. Причините за това според Омарчевски следва да се търсят както в климатичните, природни и социални условия, така и в степента на квалификация на българите, която вероятно не успява да отговори на търсенето.

...за нас, българите, условията на живота там са особено тежки и почти непоносими [...] А нашият работник, който емигрира в Америка, за да търси там работа и поминък, в повечето случаи е прост физически работник, без никаква специална подготовка за каква и да е специална работа, и поради това той много мъчно може да намери съответна работа, и е принуден много често след дълги скитания и страдания да се върне обратно в отечеството си изнурен, измъчен, отчаян и съсипан материално. (Omarchevski 1923: 129-130)

В представените от министъра аргументи може да бъде потърсена основната рамка на сюжета, върху която стъпва българската емигрантска литература, посветена на Южна Америка⁵. Във времето между заминаването за и завръщането от Новия свят се заключава приключенският опит, натрупан при срещата с природната екзотика отвъд Екватора. От една страна, той се реализира посредством отприщването на авантюристичния инстинкт у човека, а от друга страна, се дължи на принудителното оставане на пътя. Фигурата на странстващия из Южна Америка човек в българската междувоенна литература не съумява да се задържи задълго на едно и също място въпреки наличното желание за това. Пътешественикът се оказва функция на пътя, която успява да се реализира единствено в плана на движението през различните области, градове и пампаси. Романтиката на скитничеството за българския емигрант се

⁵ Предвид изобилието от автори и текстове, посветени на емигрантската тема до Испано-Америка, авторката Гергана Начева говори за „литературна колонизация на Южна Америка“ – метафорично словосъчетание, което заляга и в заглавието на книгата ѝ (Nacheva 1997). От своя страна Пламен Антонов коментира текстовете от междувоенния период като „южноамериканско направление“ в българската литература (Antov 2015: 11).

явява сплав от социалните мотиви за отправяне в път и завладяващото чувство за поемане към неизвестното; за достигане и опознаване на чужди светове.

Погледът на скитника е любопитен, саморефлексивен поглед, който разглежда и изучава света в опита за трайно установяване и интеграция в него. Пространството на пътя в южното полукълбо обаче ще гнети зловещата фигура на скитника. Това не е наблюдаващият от първа класа на парахода турист, а пътуващият в трета класа емигрант. Както вече бе споменато, скитникът според Зигмунт Бауман е *alter ego* на туриста (Bauman 1999: 118). Неговото престъпление е единствено желанието му да живее като туристите (пак там). Но за разлика от тях, скитникът не разполага с добре планиран маршрут и с точно разчетено време за посещение на набелязаните атрактивни места. В този смисъл, скитникът не умее да борави нито с времето, нито с пространството – той се оказва хаотично лутащ се из географските посоки според благоволенieto на случая, докато дните изтичат неусетно в своя монотонен ход. Това лутане обаче съвсем не бива да се възприема като самоцелно – всеобщата цел на скитниците емигранти в творчеството на Борис Шивачев, Тодор Ценков и Матвей Вълев за намиране на работа и установяване в Новия свят не се изгубва, но начините за нейното осъществяване или изглеждат непривлекателни, или се оказват временни и недостатъчно стабилни за постигане на постоянно и удовлетворително пребиваване. На емигранта не му липсва цел в житейски аспект, но не успява да се сдобие с план за дългосрочен проект при нейното постигане. И ако в романите на Тодор Ценков водеща ще бъде тезата за измамността на далечното пространство, в творчеството на Борис Шивачев превес взима неуморният стремеж на човека за оцеляване и справяне с трудностите. В книгите на Матвей Вълев авантюристичният инстинкт ще възприеме формата на вечно скитане, но не поради безперспективността на местата, а поради вътрешната индивидуална потребност от постигане на все нови хоризонти.

За персонажа на Борис Шивачев „достатъчно е едно перо, хартия и мастило и желание да скиташ“ (Shivachev 1932: 16). Вещният багаж на скитника се изпразва и олеква максимално, тъй като тежките куфари единствено биха забавили трескавия ход на странстването. Скитничеството се поражда като инстинкт, като неукротим порив в душата на човека, за да се превърне в пътеводна звезда на пътуването в Новия свят. Неуморното пътешественичество е израз на специфичната *страст за странстване* – „винаги залутани подир капризната фортуна и винаги зареяни в неznайни и нови страни“ (Shivachev 1926: 100). Това ще бъде едновременно страст към

ЮЖНА АМЕРИКА...

новото/непознатото, което предстои да видим, но и към изненадата на случая – съвкупността от евентуални добри и лоши обстоятелства, с които се сблъскваме на пътя. Веднъж запалена, жаждата за скитничество по далечните и необозрими места, не може да бъде изгасена. Тя поражда низ от причудливи събития и рискови ситуации, в които се сменят не само имената на посетените градове и области в Южна Америка, но и работните длъжности, социалния статус, индивидуалната нагласа, които вкупом формират разностранността и многоликостта на авантюристичния опит. Формулата на скитничеството е ясно разчетена в романа „Ферма в Сертон“ на Матвей Вълев:

... да гори от желание целият свят да бъде негов дом, да бленува по непостижимото, да тъгува над несбъднатия си живот, да се радва, ако може, непознат и забравен да завърши и своите бурни години нейде на пътищата и параходите, из планините или по хотелите, в тропическите ширини или в стаичката на някоя Алмеида. (Valev 1988: 96-97)

Животът на авантюриста в идеалистичната си хипостаза би следвало да бъде безконечен възход, но погледнат откъм реалистичната му страна, може да се опише като криволичеца поредица от дребни възходи и болезнени падения.

Ако се поеме по стъпките на емигранта в Бразилия в творчеството на Матвей Вълев, ще се забележи, че като възлов топос се обособява не столицата Рио де Жанейро или големият индустриален град Сао Пауло, а областта Сертон, съставена от скотовъдна земя, пасища и гори. Бразилският Сертон „с тъмните му и потайни сили, с вечната зеленина и младост, с пасищата, стадата из тях“ (Valev 1940a) се превръща в притегателен център, около който винаги ще се въртят и извеждат пътищата на скитника емигрант. Тази област е ключова както за разказите от книгите „Прах след стадата“ и „Отсам и отвъд“, така и за романа „Ферма в Сертон“. Пътешественическият опит ще бъде предизвикан не толкова от желанието за замогване в мегаполисите на Бразилия, колкото от възможността за сливане с и опознаване на дивата природа по земите на „вечното лято“, хищните зверове, мустангите, екзотичните отровни змии и скорпиони. Животът в Сертон представлява предизвикателство пред емигранта за опитомяване на бразилските полета и превръщането им в плодородна, обработваема земя. Усещането за свобода се съизмерва с вдъхновяващото усилие за демонстриране на надмощие над природата, за разгръщане на човешкия потенциал при

облагородяването на дивите блата и превръщането им в оризища и плантации⁶. Скитникът емигрант в Бразилия обаче няма да бъде градинар, овощар или зидар – след осъществяването на набеязаната цел, неговото пътешествие продължава към нови, неизследвани пустинни полета. В романа „Ферма в Сертон“ след сполучливото създаване на имение с градина, скитническият инстинкт отвежда героя Антон Викторов към други земи и чифлици в областта. В дoсeгa с бразилските степи емигрантът преоткрива себе си през възможността да бъде създател, творец, който изобретява правила, а не се подчинява на наложените такива от някой друг. Тази перспектива напомня на съдбата на каубоя в Бразилия – „който в живота си рядко е спал под къщна стряха и годините си е прекарал все на седлото, по пасищата, между стадата, до огъня на раншото“ (Valev 1988: 116; запазен е правописът на оригинала). Но за разлика от каубоя, който се установява по териториите на един чифлик, странстващият емигрант води „несбъднат“ живот – откъснат, неустроен; ношува по крайпътните „раншоси“ и е в непрекъснато движение по пътищата.

Свободата на необятната бразилска земя ще се измерва не само посредством безкрайните простори, които очакват своя завоевател, но и със сблъсъка с нейните смъртоносни обитатели, който напомня за краткотрайността на живота, за ненавременността на неговия фатален край. Невръстното дете в разказа „Дедико“ умира при първата среща с коралова змия; свещеният орел „Урубубу“ от едноименния разказ е най-опасният враг на живота в пасищата; чернокожият Жика Пешоти от „Негърска възраст“ се слави с това, че влиза в схватки с алигатори (Valev 1937). От една страна, инцидентните срещи с дивите животни принуждават човека да бъде непрекъснато нащрек, приучават го да живее сред тях, като изострят сетивата му с цел опазване от произшествия, макар това да не е винаги постижимо. От друга страна, влизането в двубой с хищниците на бразилската природа представлява ситуация на изпитание с непредсказуем финал, в която не само хладнокръвието, добрата кондиция и физическата сила съдействат за благоприятния развой, но и предопределеността на случая, моментните условия, обкръжение и атмосфера. Надделяването над гърмящата змия или отровния скорпион от своя страна се превръща в геройство, приключение,

⁶ Към този тип сюжет могат да се търсят тематични съпоставки с модела на американския уестърн, в чийто класически вариант се разглежда опитът за покоряване на природата като акт на съзряване и себепостигане на младия герой, който е именно странник, скитащ се, тласкан от мечтата за по-добър живот.

ЮЖНА АМЕРИКА...

което може да се причисли към примерите за успешния авантюристичен опит на скитника емигрант.

Скитането из Южна Америка получава различна обогрност в зависимост от избора на посока, на държава за установяване, като в общия случай условията за живот, с които се сблъсква емигрантът, предопределят нагласите му към целия континент. В разказа „Пътници през океана“ (Valev 1940б) на борда на параход „Алсина“ обратно към Стария свят се срещат трима българи, натрупали разнороден житейски опит в страните Бразилия, Аржентина и Уругвай. Ако персонажът на Матвей Вълев носи умерения положителен спомен за богатствата и простора на бразилските ферми, преживяванията на другите двама пътници се разполагат на противоположните полюси на отношение към Новия свят. Завръщащият се от Уругвай Недю напуска завинаги неприветливата чуждестранна земя, която му е донесла преобладаващо негативи, докато Филип е съумял да се привърже към света на кланиците и петролните извори на Аржентина. Различните представи, които натрупват пътешествениците, обуславят нееднакви и нехомогенен образ на континента. „Другата“ Америка се оказва комплекс от образи, несходни един на друг.

Ако се поеме по стъпките на емигранта в Аржентина, могат да се обособят няколко основни топоса, през които се случва пътешествието – Емигрантският дом, Фабриката, Кръчмата и Публичният дом. *Емигрантският дом* е израз на грижата на приемащата държава, той е първият дом, който приютява преселника и осигурява насъщните покрив, храна и вода, като в рамките на тридесет дни се предполага, че човек се сдобива с работа и квартира. Емигрантският дом се обвързва с началото на приключението, следва да придаде усещане за сигурност и вяра относно бъдещето. В съзнанието на скитниците обаче държавният дом се асоциира с развенчаването на голямата измама и гарантираното поемане по пътя на скитничеството. Кратко сравнение на описанието на Емигрантския дом в „Писма от Южна Америка“ на Борис Шивачев и „По света за хляб“ на Тодор Ценков позволява да се добие представа за този първи пристан в пределите на Буенос Айрес:

Емигрантският дом е грамадно пететажно здание, разположено в хубав парк до самото пристанище. Прилича на хотел, на болница и на казарма едновременно. Грамадни общи спални. Едни от тях са предназначени за мъже, а други за жени. Леглата са двуетажни. Железни и на тях обтегнат само по един брезент. (Shivachev 1932: 46)

Лаконичното и стегнато описание на Шивачев търси опорни точки в познати реалии от българския свят – прилича на хотел, тъй като в него се отсяда временно; на болница – човекът е изпаднал в безизходица и му се оказва някакъв тип помощ; на казарма – домът представлява общо помещение, населено с множество хора, което следва да спазва установените ред и правила. За разлика от него, в описанието на Тодор Ценков акцентът се измества от неутралната гледна точка към емоционално наситената, фокусираща се върху гъмжилото от хора, миризми, паразити и всеобща беднотия:

Грамадната сграда на Емигрантския дом гъмжеше от хора. Огромните казани неспирно клокочеха и готвеха храна за хиляди всеки ден. [...] Въздухът е наситен с миризми и изпарения. Отделението за пране е препълнено от сутрин до вечер и все пак не смогаваха всички да поддържат макар и най-елементарна чистота, за която трябваше да се грижат сами. Паразитите се ширеха спокойно по всички отделения и нерядко избухваше епидемия, особено всред децата. (Tsenkov 1932: 13)

Като гост на Емигрантския дом в Буенос Айрес чужденецът не може да познае удобствата, предлагани от туристическите агенции и хотели. Принуден по силата на обстоятелствата, той става редовен посетител на емиграционните бюра за работа, стъklarските фабрики, месарските кланици и канцеларските учреждения, докато случаят не го принуди да навлезе в тропическите степи на Аржентина или да отпътува към петролните извори на Патагония. В произведенията на Тодор Ценков и Борис Шивачев Новият свят се превръща от утопия на човешкия просперитет в антиутопия на излъганите надежди. Още от първите дни в Емигрантския дом човекът научава, че Америка е „ненаситна хидра“ (Tsenkov 1932: 22), която не просто поглъща всекидневните потоци от емигранти, но и преобразява завинаги човека, като го притиска в непрекъснатата борба за съществуване.

Фабриците в Южна Америка се асоциират с оцеляването на човека в две основни направления – от една страна, фабриката е работното място, осигуряващо необходимата заплата за прехранване, но от друга страна, работата с машините във фабриката задава ежедневен риск, на който човекът подлага живота си. Производствените сгради в Аржентина обаче приемат за работници не местни

ЮЖНА АМЕРИКА...

аржентинци, а предимно чуждестранните емигранти и техните деца. В едноименния разказ „Фабриката“ на Борис Шивачев работят хиляда души „интернационал“, като над машините се трудят и сто и петдесет деца. Разказът поставя въпроса за неправомерните злоупотреби не само с нощния физически труд, но и за експлоатирането на детския труд срещу минимално заплащане и висок риск от осакатяване в ранна възраст. Децата са подложени на стресова схватка с машините, но и са принудени да влязат в ролята на възрастни преди да са натрупали ценния и необходим опит на порастването преди това.

На някои от тях не бихте дали повече от седем-осем години. Само кожа и кокали. Виждали ли сте малки, слаби котенца? [...] Те приличаха на старци със своите набръчкани и замислени чела, със своите хлътнали страни. (Shivachev 1926: 67–68)

Фабриката в Южна Америка е достигнала своето крайно проявление на хищник, който издига в култ производствения процес на машините без оглед на добруването на човешкия компонент в него. В разказа ритъмът на работа е предаден както с помощта на визуални епитети, описващи обстановката на фабриката за железни конструкции: машините – „тежки артилерийски оръдия“, електрическият кран – подобен на „грамаден паяк“; темпът на действие на хората – „морска батарея при барабанен огън“, така и звукови епитети, онагледяващи „песента“ на труда – чуковете пеят, електромоторите бръмчат, работниците викат, а общият шум образува иронично красноречива „дива и мощна песен“. Работата във фабриката е сравнена с „дяволска“, в помещението е непоносимо горещо, а самата сграда е оприличена на „истинска преизподня“ (Shivachev 1926: 63–64). Адът е дошъл на земята в лицето на фабриките в Южна Америка, а неговите железни порти се разтварят пред чужденците от целия свят.

Макар аржентинската фабрика да не е най-предпочитаното пространство за работа, тя застава неизбежно на пътя на емигранта, тъй като преселникът следва да отговори на текущото търсене на работна ръка: „В Америка не всички могат да работят онова, което разбират... Един цигулар носеше тухли; един банков чиновник и в тоя момент лови лой в басейна на една месарна фабрика“ (Tsenkov 1934: 33-34). За част от емигрантите обаче тежкия физически труд се превръща в непосилно изпитание. В романа „Кокичето сред тропиците“ пренасянето на тухли за бившия митнически чиновник се оказва свръх силите му, като героят прибягва постепенно към измама –

представя се за ориенталския далновидец и гадател на бъдеще Али Осман, а след това и към директна кражба на пари. Ако героите на Тодор Ценков пропадат в нравствено отношение, за част от персонажите на Борис Шивачев работата нанася непоправими поражения върху човешкия организъм – разстройва духа (пазачът на строеж от разказа „Страх“ развива невротична параноя да не бъде убит, докато спи на палатка до строежа); разяжда тялото („жълтата гостенка“ или туберкулозата се настанява в гърдите на героя от разказа „Черното злато“, докато е работил край петролните извори, Shivachev 1926). Липсата на работа, от друга страна, сродява героите с безхлебието и скуката, с кръчмата и алкохола.

Кръчмата е друг тип социално пространство, в което се оглежда емоционалният светоглед на емигранта. В нея той се среща с други сънародници и съмишленици; тя е ценен източник на информация: „там се получават вести от родината, коментират се и се спори“ (Tsenkov 1932: 23), но и още, кръчмата се обвързва с пиенето (и пропиването), с приспиването на съвестта и туширането на носталгията към родината. Ако фабриките отварят вратите си за фигурата на скитника, където той успява да се задържи за кратко, кръчмата може да бъде място на непрекъснатите завръщания. В кръчмата, отбелязва Валери Стефанов, „Вече не си само стопанин, баща, работник, разбойник, длъжник на господаря..., а си и нещо друго – пътник в екзистенциалното пространство на собствения си живот“ (Stefanov 2017: 105). В нея човек получава възможността да се освободи от социалните роли на деня – да излезе за момент от неудобните, прокъсани обувки на скитника и да възприеме образа на бохем. Кръчмата е привилегировано поле на приобщеност, в което не само се споделят истории, пие се на кредит, но е и поле на размисъл, в което се трансформират възгледи и ценности. В книгите на Ценков кръчмата се легитимира с негативна отсянка като средишно място, което извежда на показ некрасивите черти на човека, като същевременно може да го тласне към несполучливи решения. В романа „По света за хляб“ честният и трудолюбив някога баща бай Пешо се е пропил в своя „нов дом“ – кръчмата, и прави опит да продаде дъщеря си на един възрастен господин за любовница и домакия. В „Кокичето сред тропиците“ кръчмата е свободно пространство на непристойните мъжки погледи, които опияняват Тинка да прекрачи прага на изневярата. Задушевната обстановка в комбинация със замайващо питие замъглява погледа и помътнява разума, разкрепостява нравите и избавя съзнанието от

ЮЖНА АМЕРИКА...

травматичните размисли за безрадостното настояще, което започва да се възприема като естествена/обичайна част от случването на живота.

И ако в кръчмата се поставят на изпитание въпросите за личната чест, за блуждаенето в несигурността на деня, то попадането в т. нар. „домове на търпимостта“ (Tsenkov 1932: 37) затваря всички дискусии по отношение на морала, почтеността и добрите порядки. Да прекрачиш прага на публичния дом, означава да загърбиш завинаги част от съзнанието, в която се опазват изконни човешки ценности като етичност, нравственост, благоприличие и добросъвестност. *Публичният дом* събира на едно място обезнадежените души, за които животът в Южна Америка се свежда до оцеляването на тялото. Във финала на романа „Кокичето сред тропиците“ Тинка е достигнала последното стъпало в социалната деградация и се е превърнала в цинична проститутка: „Ти най-добре вървиш из живота: дай на стомаха, дай на тялото, не дръж сметка за мозъка...“ (Tsenkov 1934: 76). Философията *да се запази жив*, да съществуващ без оглед на мисловното самосъхранение издава не само прекрачването на границите, след които няма връщане назад („този, който веднъж е загубил честта си, не може да живее с честен труд“ – споделя падналата жена от разказа „Блудният син“, Shivachev 1926), но и негодността на заобикалящата среда, която се оказва пагубна, гнила и неспособна да произведе условия за благоденствие и индивидуален растеж. Тъкмо обратното, средата стимулира и подхранва разрастването на непристойните домове по цялото протежение на аржентинските територии – столицата Буенос Айрес е един „великолепен пазар“ на женска плът (Shivachev 1932: 158), откъдето стоката се дистрибутира по различните географски ширини и канали за попълване на публичните домове. Без да подозира, жената попада в мрежите на добре разработена, свободно функционираща нелегална индустрия за забавления, като последните следва да компенсират/притъпят чувството за личен неуспех както сред жените, така и сред мъжете, пристигали със заблудени надежди от Стария свят.

Гледката на продаващите тялото си жени в „Писма от Южна Америка“ е предадена през окото на скитника в перспектива за читателя не „отстрани“, а „отвътре“: „аз, скитникът, не ще хвърля камък против тях. Аз познавам глада и мъката. Познавам хорските неправди.“ (Shivachev 1932: 159). Скитникът емигрант съумява да застане от другата страна на живота в Аржентина, да прецени/претегли причините и обстоятелствата, които принуждават жените да работят на улицата – безпаричието,

безхлебието, но и трайното убеждение за жестокостта на съдбата, за безизходността и непоправимостта на ситуацията.

Въпросите за посегателството върху интимната неприкосновеност на човека, за свалянето на гарда, за подмяната на понятието „чест“ с „разкрепостеност“, добиват по-широко разгръщане в романа „Изобретателят“ (1931) на Борис Шивачев, където с помощта на дневниковата форма са изложени личностните колизии на героя Иван Бистров при отгадаването на тайните намерения на мъжете, с които го среща животът в Буенос Айрес. Ярко е открит сълъсъкът на ценности, който по естествен начин обуславя непреодолимите различия в светогледите на два типа общества – разкрепостеността/освободеността на Новия свят срещу конвенционалността на Стария по отношение на човешките взаимоотношения.

Животът в Южна Америка се оказва непредвидим, основава се повече върху случайността, отколкото върху нормирани правила и закони, които следва да защитават и опазват правата на емигрантите в рамките на чуждата държава. Алтернатива на всекидневните неволи на скитника ще бъде открита в *изкуството*⁷ като самосъхранителен рефлекс и възможност за излаз и отстраняване на съзнанието отвъд пределите на неспокойното битие. Скуката и безработицата в малкото пристанищно градче на брега на Патагония са надмогнати посредством създаването на картини и портрети (в разказа „Художник“, Shivachev 1942), разговорите за изкуство и техниките за рисуване с акварел сближават героя с малкото момче Антонио от едноименния разказ, поместен в книгата „Сребърната река“ (Shivachev 1926). Темата за изкуството разрушава преградите на първоначалната предубеденост към Другия; оказва се благодатна почва, в един по същество откъснат от културата свят, за възвисяване на духа и за постигане на искрена споделимост.

Друг тип изкуство се явява карнавалното шествие – празникът на веселието и любовта, на който човек се избавя за момент от катадневните тревоги и проблеми. В разказа „Карнавал“ маскарадният костюм скрива не само лицето на човека, но и цялостната травматична биография:

⁷ По-подробно с въпроса за изкуството като алтернатива за надмогване празнотата на делника в художествени текстове на Константин Константинов, Димитър Шишманов, Емилиян Станев, Павел Вежинов и др. автори от 30-те години на XX век се занимава Надежда Стоянова в студията „Делникът: нищета и изкуство“ (Stoyanova 2015: 130-144).

ЮЖНА АМЕРИКА...

Тя не беше повече Мария, нещастната и скромна съпруга на Хосе [...] Той не беше повече нейният добър приятел, който тъй много ѝ съчувстваше. Те бяха пиеро и пиерега, мъжът и жената, които жадно се търсят и привличат един други... (Shivachev 1926: 47)

Преобръщането на делника с празника, на деня с нощта в огледалото на карнавала, където се сливат границите между живота и смъртта, съдейства за подмяната на тъгата със смеха и възвисяването на човека. Това преображение допринася за отсяването и оценяването на ключовите моменти в живота, както и абстрахирането от затормозяващите съзнанието събития, които съпътстват делничното пребиваване в аржентинските градове.

Предложените на внимание в настоящата разработка художествени текстове от българската литература от 20-те и 30-те години на ХХ век, посветени на темата за пътешестването до Новия свят, свидетелстват за необходимостта от изговаряне на противоречивия опит и за невъзможността за адаптиране на чужденеца към темпото на живот в Южна Америка. Емигрантският живот в Испано-Америка се превръща в уравнение с много неизвестни, при което приключенският ентузиазъм на пътуващия човек често се изтощава от умората и отчаянието. Неволите на скитничеството, съчетани с хаотичното лугане по непознати пътища, постепенно снемат очарованието от южноамериканския континент. Образът на Новия свят отвъд Екватора се оказва изтъкан от множество предзададени очаквания, които не дотам успяват да отговорят на реалността, в която попада пътешественикът след пристигането.

Библиография

Antov 2015: Antov, P. Uvodni dumī. V: Amerikite ni 1: Yuzhna Amerika i balgarskata literatura, balgarski sledi v Latinska Amerika, sast. Plamen Antov, Sofiya: Izdatelski tsentar „Boyan Penev“, 2015, 9-16. [*Antov 2015*: Анто̀в, П. Уводни думи. В: Америките ни 1: Южна Америка и българската литература, български следи в Латинска Америка, съст. Пламен Анто̀в, София: Издателски център „Боян Пенѐв“, 2015, 9-16.]

- Apostolov 1988*: Apostolov, K. Senyor Bulgaro i negoviyat roman. V: Valev, M. Ferma v Serton, Sofiya: Balgarski pisatel, 1988, 193-200. [*Апостолов 1988*: Апостолов, К. Сеньор Булгаро и неговият роман. В: Вълев, М. Ферма в Сертон, София: Български писател, 1988, 193-200.]
- Bauman 1999*: Bauman, Z. Globalizatsiyata: Posleditsite za choveka, prev. ot angl. Mariya Dimitrova, Sofiya: Lik, 1999. [*Бауман 1999*: Бауман, З. Глобализацията: Последниците за човека, прев. от англ. Мария Димитрова, София: Лик, 1999.]
- Fernández-Armesto 2004*: Fernández-Armesto, F. Dvete Ameriki, prev. ot angl. Svetlozar Nikolov, Sofiya: Prozorets, 2004. [*Фернандес-Арместо 2004*: Фернандес-Арместо, Ф. Двете Америки, прев. от англ. Светлозар Николов, София: Прозорец, 2004.]
- Nacheva 1997*: Nacheva, G. Literaturnata kolonizatsiya na Yuzhna Amerika. Plovdiv: Nar. bibl. Ivan Vazov, 1997. [*Начева 1997*: Начева, Г. Литературната колонизация на Южна Америка. Пловдив: Нар. библиотеката Иван Вазов, 1997.]
- Omarchevski 1923*: Omarchevski, S. Kam Ekvatora. Na svetovното izlozhenie v Rio de Zhaneyro. Sofiya: Darzhavna pechatnitsa, 1923. [*Омарчевски 1923*: Омарчевски, С. Към Екватора. На световното изложение в Рио де Жанейро. София: Държавна печатница, 1923.]
- Petrov, Nikolov 1988*: Petrov, D. i Tsv. Nikolov. Bulgari v Yuzhna Amerika (dokum. ocherk). Sofiya: Partizdat, 1988. [*Петров, Николов 1988*: Петров, Д. и Цв. Николов. Българи в Южна Америка (докум. очерк). София: Партиздат, 1988.]
- Shivachev 1926*: Shivachev, B. Srebarnata reka: Rio de la Plata. Razkazi iz amer. Zhivot. Lovech: Svetlina, 1926. [*Шивачев 1926*: Шивачев, Б. Сребърната река: Рио де ла Плата. Разкази из амер. Живот. Ловеч: Светлина, 1926.]
- Shivachev 1931*: Shivachev, B. Izobretatelyat: Belezhkite na Ivan Bistrov. Sofiya: T. Tsonevski, 1931. [*Шивачев 1931*: Шивачев, Б. Изобретателят: Бележките на Иван Бистров. София: Т. Цоневски, 1931.]
- Shivachev 1932*: Shivachev, B. Pisma ot Yuzhna Amerika. Sofiya: Nemus, 1932. [*Шивачев 1932*: Шивачев, Б. Писма от Южна Америка. София: Хемус, 1932.]
- Shivachev 1942*: Shivachev, B. Neizdadeni razkazi. Sofiya: Georgi Velikov, 1942. [*Шивачев 1942*: Шивачев, Б. Неиздадени разкази. София: Георги Великов, 1942.]
- Stefanov 2017*: Stefanov, V. Pieshtiyat chovek v sveta na krachmata. Sofiya: Kantaros, 2017. [*Стефанов 2017*: Стефанов, В. Пиещият човек в света на кръчмата. София: Кантарос, 2017.]

ЮЖНА АМЕРИКА...

- Stoyanova 2015*: Stoyanova, N. Vazhodat na slanchogledite. Balgarskata literatura ot 20-te i 30-te godini na XX vek: opiti s vremeto. Sofiya: Univ. izd. „Sv. Kliment Ohridski“, 2015. [*Стоянова 2015*: Стоянова, Н. Възходът на слънчогледите. Българската литература от 20-те и 30-те години на XX век: опити с времето. София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2015.]
- Tsenkov 1932*: Tsenkov, T. Po sveta za hlyab. Sofiya: Nova literatura, 1932. [*Ценков 1932*: Ценков, Т. По света за хляб. София: Нова литература, 1932.]
- Tsenkov 1934*: Tsenkov, T. Kokicheto sred tropitsite. Sofiya: Komitet Balgarska literatura, 1934. [*Ценков 1934*: Ценков, Т. Кокичето сред тропиците. София: Комитет Българска литература, 1934.]
- Valev 1937*: Valev, M. Prah sled stadata. Sofiya: Zaveti, 1937. [*Вълев 1937*: Вълев, М. Прах след стадата. София: Завети, 1937.]
- Valev 1940a*: Valev, M. Otsam i otvad. Sofiya: Nemus, 1940. [*Вълев 1940a*: Вълев, М. Отсам и отвъд. София: Хемус, 1940.]
- Valev 1940b*: Valev, M. Radost v zhivota. Razkazi i reportazhi. Sofiya: Zaveti, 1940. [*Вълев 1940б*: Вълев, М. Радост в живота. Разкази и репортажи. София: Завети, 1940.]
- Valev 1988*: Valev, M. Ferma v Serton. Sofiya: Balgarski pisatel, 1988. [*Вълев 1988*: Вълев, М. Ферма в Сертон. София: Български писател, 1988.]